

The Diplomatic Interactions Quarterly

Vol. 2, No. 8, Winter 2025, Pp: 115-154

Http: www.dpiq.ir

Examining the Position of Expediency in Diplomatic Relations from a Jurisprudential Perspective

Mohammad Mahdi Koohkan¹

(Received: 29/05/2024 - Accepted: 06/12/2024)

DOI: 10.22034/dpiq.2025.527298.1041

Extended Abstract

Introduction

Expediency is a concept that has its roots in jurisprudential rationality and is known as a tool for more accurately understanding the intentions of the Sharia and adapting rulings to the conditions of time and place. This concept has undergone significant developments throughout the history of Islamic jurisprudence, especially in the field of political jurisprudence, and has transformed from a theoretical position into a practical element in government decision-making processes. In the Islamic system, expediency, as a dynamic and adaptable basis, serves to ensure the major goals of the Sharia, such as preserving religion, life, property, offspring, and reason, and in complex and changing global conditions, it is considered a solution for linking fixed Islamic principles with the requirements of the time.

The central question is “What is the status of expediency in the diplomatic relations of the Islamic political system?”, this research explains the place

---

1. PhD, Department of jurisprudence and fundamentals of Islamic law, University of Islamic Sects, Tehran, Iran (Koohkan64@gmail.com)

Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0003-0292-551X>

and function of expediency in diplomacy and foreign policy from the perspective of Islamic jurisprudence.

Therefore, the present study, with a combined view of jurisprudence and politics, attempts to clarify the position and function of expediency in the foreign relations of the Islamic system and to answer basic questions about how to recognize and apply expediency in foreign policy. This study can help develop the literature of Islamic diplomacy jurisprudence and also enhance the level of analysis in the field of strategic decision-making.

Literature review

Jurists, especially Sunni jurists, have studied Expediency in their works since the beginning of Islam as a way to achieve religious rulings. However, given that diplomatic relations is a concept that has been considered after the formation of modern states, there is no specific discussion of expediency in diplomacy and foreign policy in ancient jurisprudential and narrational texts; In addition to the studies conducted, no research work has been observed that has independently addressed the position of expediency in diplomatic relations from a jurisprudential perspective. However, there are some studies that are somehow related to the subject of foreign policy and Islamic international relations.

Methodology

This research is of a practical type with an analytical-descriptive approach. Since the aim of the research is to explain the role and position of a jurisprudential concept in a macro-policy area, the analysis of jurisprudential texts and historical documents, relying on the *ijtihad* method and interpretation of religious texts, forms the basis of the work.

Data Collection Method

The method of collecting information in this research is library and documentary. The sources used include:

Jurisprudential sources (books of principles, jurisprudence, narrations)

Theological and interpretative texts

Works of contemporary scholars of political jurisprudence

Legal documents of the Islamic Republic (Constitution, statements, general policies of the system)

Historical examples of the life of the Prophet of Islam and the Imams in political interactions

Results

The main goal of the Islamic state is to secure the interests and Public welfare of Islam and Muslims and defend its existence. To achieve this goal, cooperation between all Islamic countries in the political, military, economic, social and cultural fields is essential for the defense of Islam and Muslims. This cooperation is a prerequisite for the brotherhood and sisterhood that Islam has established among Muslims all over the world. The Islamic state plays the most important and fundamental role in creating this cooperation that can secure the interests of the Islamic nation and lead the government to its goals. Islam, which is a universal religion, seeks the happiness of everyone in this world and the hereafter and the realization of a good life for all people. In order to achieve this goal, it supports human dignity. The foundation of the Islamic government system is based on justice and strictly prohibits oppression and being oppressed, and considers all people who are created from one father and mother to be equal in creation. The Islamic state is obliged to consider these principles in its foreign relations, as it is in its domestic policy, and to support and strengthen them. In light of what has been said, the most important expediencies of the Islamic state's diplomatic relations are:

- a. Efforts to form a unified Islamic nation.
- b. Defending the rights of all Muslims and striving to establish comprehensive cooperation between Islamic countries in order to defend the essence of Islam and secure the interests of Muslims.
- c. Rejecting oppression and accepting oppression by fighting against oppression and the arrogant and supporting the oppressed and the downtrodden.
- d. Calling to Islam and striving to establish an Islamic state throughout the world through cooperation and collaboration with all Muslims.
- e. Efforts to establish peace and peaceful life in the world.
- f. Supporting the dignity of all human beings.

Discussion

Islamic interests are the values, interests and basic needs of Islam and Muslims or the Islamic Ummah, which do not necessarily have a national or territorial origin or destination. According to another definition, Islamic interests are those goals that are chosen, without considering their national benefit or harm, and without having a territorial origin or destination and related to a specific nation, in order to develop and expand the Islamic faith, strengthen and honor Muslims, advance Islamic societies and prepare the

stages of political unity of Dar al-Islam as a single pole of global power, develop and elevate the human, material and spiritual aspects of Muslims and progress towards an ideal society or a global government of Islamic justice and, specifically, in the Shiite vision, to lay the groundwork and prepare the groundwork for the era of revelation and the rule and government of divine justice in the world by the last infallible Imam (a.s).

Values, goals, and ideals such as preserving the integrity of the system, strengthening and expanding its values and ideals, protecting the Islamic government and the Islamic Revolution, strengthening and increasing the power of Muslims and the Islamic world, ensuring the security of the Islamic nation and Islamic lands, the independence and sovereignty of the Dar al-Islam, the political unity of the Islamic world, and the formation of a global Islamic community are among the most important interests of Islam.

Conclusion

Expediency, as a dynamic and rational axis of Islamic political jurisprudence, plays a vital role in the regulation of the diplomatic relations of the Islamic state. This research shows that expediency not only acts as a tool for aligning the fixed principles of the Sharia with changing international requirements, but also provides a legitimizing framework for strategic decision-making in the field of diplomacy. Expediency in the diplomatic relations of the Islamic state creates a bridge between the stability of the Sharia and strategic flexibility. By relying on jurisprudential mechanisms (such as the guardianship of the jurist and the objectives of the Sharia), this principle enables the Islamic state to respond to the changing challenges of the international system while adhering to religious principles. The success of this model requires that expediency always be carried out under the broad Islamic ideals (such as dignity, justice, and unity of the nation) and under the supervision of legitimate jurisprudential institutions.

Keywords: Expediency, Political jurisprudence, Islamic diplomacy, Aims of Sharia, Guardianship of the Islamic jurist.

How to Cite: Koohkan, M. M. (2024). Examining the Position of Expediency in Diplomatic Relations from a Jurisprudential Perspective. (e225365). *Diplomatic Interactions*, 2 (8), 115 - 154. doi: 10.22034/dpiq.2025.527298.1041

بررسی جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک از منظر فقهی

محمد مهدی کوهکن^۱

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۹ - تاریخ تصویب: ۱۴۰۳/۰۹/۱۶)

DOI: 10.22034/dpiq.2025.527298.1041

چکیده

مصلحت به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول عقلایی و فقهی در نظام سیاسی اسلام، نقش کلیدی در تنظیم روابط داخلی و خارجی ایفا می‌کند. در نظام اسلامی، مصلحت به عنوان مبنایی پویا و تطبیق‌پذیر، در خدمت تأمین اهداف کلان شریعت همچون حفظ دین، جان، مال، نسل و عقل قرار دارد و در شرایط پیچیده و متغیر جهانی، راهکاری برای پیوند اصول ثابت اسلامی با مقتضیات زمان به‌شمار می‌آید. این پژوهش با تمرکز بر این پرسش که «مصلحت چه جایگاهی در روابط دیپلماتیک نظام اسلامی دارد؟» به تبیین جایگاه و کارکرد مصلحت در دیپلماسی و سیاست خارجی از منظر فقه اسلامی می‌پردازد. سوالات فرعی این پژوهش شامل بررسی «معیارهای مصلحت در روابط خارجی از منظر اسلام» و «نمونه‌های فقهی از مصلحت‌ورزی در احکام روابط خارجی» است. در پاسخ، روشن می‌شود که معیارهایی چون حفظ عزت اسلامی، استقلال، حفظ منافع ملت و امت اسلامی و دفع مفسده، چارچوب سنجش مصلحت در مناسبات خارجی را تشکیل می‌دهند. همچنین، نمونه‌های تاریخی چون صلح حدیبیه، نامه‌نگاری پیامبر اسلام با سران کشورها، و روابط مالی و حقوقی حکومت اسلامی با دیگر کشورها نشان‌دهنده رویکرد عقل‌گرایانه و مصلحت‌محور اسلام در روابط خارجی است. یافته‌ها حاکی از آن است که مصلحت در فقه سیاسی شیعه، به‌ویژه با تبیین نقش ولی فقیه و نهادهایی مانند مجمع تشخیص مصلحت نظام، جایگاهی نهادینه یافته و می‌تواند راهنمایی مؤثر برای اتخاذ تصمیمات سیاست خارجی متوازن و دینی باشد.

واژگان کلیدی: مصلحت، فقه سیاسی، دیپلماسی اسلامی، مقاصد شریعت، ولایت فقیه.

۱. دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه مذاهب اسلامی، تهران، ایران (Koohkan64@gmail.com)

Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0003-0292-551X>

۱. مقدمه

اسلام یا همان دستورالعمل آسمانی آورده شده به وسیله خاتم و اعظم پیامبران همان طور که برای وظایف عبادی که به بعد فردی انسان مربوط می شود و برای کمال و سعادت اشخاص وضع گردیده قانون دارد، برای امور اجتماعی و حکومتی نیز که به بعد اجتماعی انسان مربوط است و سعادت جامعه بشری را تأمین می کند، قانون و راه و رسم دارد. روشن است که رسیدن به سعادت و کمال، جز در سایه شناخت و پیروی از مسیر مشخص شده در این دین مبین امکان پذیر نخواهد بود. در روایتی که از امام باقر علیه السلام نقل شده است این مطلب به طور واضح آمده است. طبق این روایت امام علیه السلام می فرماید: خداوند تبارک و تعالی هیچ چیزی را که امت تا روز قیامت به آن احتیاج دارد و انهداده است مگر آنکه آن را در کتابش نازل و برای فرستاده اش تبیین نموده است. خداوند برای هر چیزی حدی و برای آن حد، دلیلی که به آن رهنمون گردد قرار داده و برای هر کسی هم که از آن حد تجاوز نماید حدی (قانون و مجازاتی) مقرر فرموده است!

تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و برقراری حکومت برآمده از شریعت اسلامی، علیرغم اینکه قرن ها از شکل گیری فقهت و پژوهش در علوم مختلف اسلامی می گذشت، اما ابعاد حکومتی مذهب تشیع به علت مبتلا به نبودن؛ کمتر مورد توجه قرار گرفته بود. البته در سایر مذاهب اسلامی که قرن ها حکومت را در دست داشته و عهده دار اداره جامعه اسلامی بودند، ولی متأسفانه غالباً از دریای معارف اهل بیت علیهم السلام محروم بودند؛ بیشتر به این مسائل پرداخته شده است.

در دنیای متحول امروز، نظام های سیاسی و ساختارهای دیپلماتیک با چالش هایی پیچیده و چندلایه مواجه اند. نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان نظامی برآمده از آموزه های اسلامی، همواره کوشیده است تا در عرصه سیاست خارجی نیز پایبندی خود به اصول و ارزش های دینی را حفظ کند. در عین حال، پویایی روابط بین الملل، ضرورت

۱ - عن ابی جعفر (ع) قال: ان الله تبارک و تعالی لم يدع شيئاً تحتاج اليه الامه الي يوم القيامة الا انزله في كتابه و بينه لرسوله و جعل لكل شيء حداً و جعل عليه دليلاً يدل عليه و جعل على من تعدى الحد حداً. (حر عاملی، محمدبن الحسن، وسائل الشیعه ج ۲۸، قم، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۳۶۷، ص ۱۶)

اتخاذ تصمیماتی را ایجاب می‌کند که بتوانند منافع ملی، امنیت و مصالح امت اسلامی را تأمین کنند. در این میان، مفهوم مصلحت به عنوان یکی از اصول کلیدی در فقه اسلامی، نقشی حیاتی در هماهنگ‌سازی میان آرمان‌های دینی و واقعیت‌های متغیر سیاسی ایفا می‌نماید.

مصلحت، مفهومی است که ریشه در عقلانیت فقهی دارد و به عنوان ابزاری برای فهم دقیق تر مقاصد شریعت و انطباق احکام با شرایط زمان و مکان شناخته می‌شود. این مفهوم در طول تاریخ فقه اسلامی، به ویژه در ساحت فقه سیاسی، دچار تطورات مهمی شده و از جایگاهی نظری به عنصری عملی در فرآیندهای تصمیم‌سازی حکومتی تبدیل شده است. پرسش اساسی این پژوهش آن است که مصلحت چه جایگاهی در روابط دیپلماتیک نظام اسلامی دارد؟ و چگونه می‌توان این مفهوم را در چارچوب روابط بین‌الملل تحلیل و به کار بست؟

ضرورت این تحقیق از آن رو است که سیاست خارجی در نظام اسلامی تنها تابع منافع ملی به معنای صرف مادی آن نیست، بلکه باید در چارچوب ارزش‌های دینی، اخلاقی و مصالح امت اسلامی سامان یابد. به عبارت دیگر، دولت اسلامی موظف است میان پایبندی به اصول ثابت دینی و اقتضائات متغیر جهانی تعادل برقرار کند. این تعادل جز با بهره‌گیری صحیح و روشمند از اصل مصلحت ممکن نخواهد بود. به ویژه در شرایطی که نظام اسلامی در معرض فشارهای بین‌المللی، تحریم‌ها، منازعات منطقه‌ای و چالش‌های امنیتی قرار دارد، تحلیل و تبیین جایگاه مصلحت در سیاست خارجی، نه تنها یک ضرورت نظری بلکه ضرورتی عملی و راهبردی برای تصمیم‌گیری‌های کلان است.

از سوی دیگر، مطالعات موجود اغلب یا به مصلحت در حوزه فقه فردی و احکام عبادی پرداخته‌اند، یا در حوزه سیاست داخلی آن را بررسی کرده‌اند و کمتر به ابعاد فقهی-سیاسی مصلحت در روابط دیپلماتیک توجه شده است. همچنین، خلأ نظری در تعیین معیارهای سنجش مصلحت در روابط بین‌الملل و نمونه‌های تاریخی از مصلحت‌ورزی پیامبر اسلام (ص) و ائمه (ع) نیز محسوس است. این تحقیق درصدد است با تحلیل منابع فقهی،

تاریخی و سیاسی، به بررسی مصادیق و معیارهای مصلحت در روابط دیپلماتیک پرداخته و الگویی برای دیپلماسی اسلامی بر پایه عقلانیت فقهی ارائه دهد. بنابراین، پژوهش حاضر، با نگاهی ترکیبی به فقه و سیاست، تلاش دارد تا جایگاه و کارکرد مصلحت را در روابط دیپلماتیک نظام اسلامی روشن سازد و به پرسش‌های اساسی درباره نحوه تشخیص و اعمال مصلحت در سیاست خارجی پاسخ دهد. این مطالعه می‌تواند به توسعه ادبیات فقه دیپلماسی اسلامی و نیز ارتقاء سطح تحلیل در حوزه تصمیم‌گیری‌های راهبردی کمک کند.

۱-۱- پیشنهاد پژوهش

فقها خصوصاً فقهای اهل سنت از صدر اسلام در آثار خود به بررسی مصلحت به مثابه راهی برای دستیابی به احکام شرعی پرداخته‌اند، اما با توجه به اینکه دیپلماسی مفهومی است که بعد از شکل‌گیری دولت‌های مدرن، مورد توجه قرار گرفته است، در متون فقهی و روایی قدیم به طور مشخص بحثی تحت عنوان مصلحت در روابط دیپلماتیک مطرح نشده است؛

بعلاوه با بررسی‌های صورت گرفته، کار تحقیقی که به طور مستقل به جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک از منظر فقهی پرداخته باشد، مشاهده نمی‌شود. اما برخی پژوهش‌ها که به نحوی با موضوع سیاست خارجی و روابط بین‌الملل اسلامی مرتبط است وجود دارد.

در میان کتاب‌هایی که در ارتباط با این مساله وجود دارد می‌توان به کتاب‌های فقه سیاسی اسلام، اصول سیاست خارجی نوشته ابوالفضل شکوری، نظریه سیاسی اسلام آیت الله مصباح یزدی، فقه سیاسی عمید زنجانی و کتاب روابط بین‌الملل در اسلام تألیف آیت الله جوادی آملی و همچنین مبانی فقهی روابط بین‌الملل در اسلام نوشته محمود علوی اشاره کرد که در لا به لای مباحث مطرح شده به سیر تاریخی، اصول و اهداف سیاست خارجی در اسلام پرداخته‌اند. اما بحث جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک در آنها مطرح نشده است.

بررسی جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک ... ۱۲۳

در بین مقالات، مهدی رهبر در مقاله‌ای با عنوان مقایسه جایگاه مصلحت در فقه امامیه و اهل سنت (۱۳۸۲) به بیان وجوه اشتراک و افتراق آراء فقهای امامیه و اهل سنت درباره جایگاه و مقدار ارزشمندی مصلحت در فقه اسلامی پرداخته است ایشان بحثی در خصوص مصلحت در سیاست خارجی یا دیپلماسی مطرح ننموده است.

محمد جواد ظریف و سید مهدی سجادیه در مقاله صورت‌بندی گفتمان مصلحت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴) به ارائه سازه‌ای نظری که بتواند راهنمای به کارگیری عملی مصلحت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی قرار گیرد پرداخته اما توجه کافی به مبانی و ملزومات فقهی در این زمینه نداشته اند.

محمود شفیعی و علی خالقی نوشته‌ای با عنوان: گفتمان مصلحت در فقه سیاسی شیعه و اهل سنت (۱۳۹۷) نگاشته اند. نویسندگان در صدد بوده اند با برگشت به مباحث کلامی به عنوان یکی از مباحث مناسب‌ساز به توجیه مصلحت‌گرایی درون نظام فقهی شیعه پرداخته امکان ایفای نقش را برای مصلحت در فقه سیاسی شیعه در عرصه عملی اجتماعی با ابعاد پیچیده آن در جهان جدید تسهیل نمایند. اما ملاحظه می‌شود که به جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک نپرداخته اند.

سید جلال دهقانی فیروزآبادی و علیرضا آگاهی در مقاله رهیافت مصلحت‌گرایی در تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۱) تلاش کرده اند رهیافتی با عنوان مصلحت‌گرایی را برای تبیین چگونگی رفع تراحم و حل تعارضات در فرایند تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ترسیم نماید و به استخراج ضوابطی پرداخته که از گذرگاهشان ضرر یا خسارت تصمیمات و رفتارها به حداقل ممکن رسیده و منافع به طور حداکثری محقق شوند اما به بررسی جایگاه فقهی مصلحت در سیاست خارجی و دیپلماسی نپرداخته است.

علیرضا احمدی و دیگران نیز در تحلیل و بررسی جایگاه مصلحت در فقه با نگاه به بیانیه گام دوم انقلاب (۱۴۰۳) به بررسی پرسش‌های مهم درباره رابطه فقه و مصلحت اقدام نموده در سه بخش، ابتدا به نقش مصلحت در جعل احکام شرع توسط شارع مقدس اشاره

نموده سپس نقش ابزاری مصلحت در استنباط حکم کلی شرعی را تبیین کرده و در نهایت نقش مصلحت در صدور احکام حکومتی را مورد بررسی قرار داده اند. ملاحظه می شود که جایگاه فقهی مصلحت در روابط دیپلماتیک امری است که در همه پژوهش های این حوزه مغفول مانده و پژوهش در این حوزه می تواند راهگشای خلأ موجود در این زمینه باشد که در این تحقیق به آن پرداخته شده است.

۱-۲- چارچوب نظری پژوهش

در هر پژوهش علمی، چارچوب نظری نقش زیربنایی در هدایت روند تحلیل مفاهیم کلیدی ایفا می کند. پژوهش حاضر با تمرکز بر مفهوم **مصلحت** در فقه اسلامی و نسبت آن با **سیاست خارجی**، چارچوب نظری خود را بر پایه نظریات فقه سیاسی اسلامی، اصول مقاصد شریعت، و نظریه ولایت فقیه بنا می نهد.

أ. نظریه مصلحت در فقه اسلامی

در فقه اسلامی، به ویژه در مکتب اهل سنت، مفهوم مصلحت در قالب «مصلح مرسله» سابقه ای طولانی دارد. اندیشمندانی چون امام مالک، غزالی و شاطبی تلاش کرده اند تا جایگاه عقلی و اصولی مصلحت را در صدور احکام شرعی تبیین کنند. شاطبی در نظریه «مقاصد شریعت» بر این باور است که احکام اسلامی در راستای حفظ پنج ضرورت اصلی: دین، جان، مال، عقل و نسل وضع شده اند و هر حکمی که به تحقق این مقاصد کمک کند، معتبر است.

در فقه شیعه، علی رغم تأکید اولیه بر نص و احتیاط در پذیرش مصالح غیرمنصوص، از عصر صفویه به بعد و به ویژه در دوران معاصر، با رشد فقه حکومتی و طرح نظریه ولایت فقیه، مصلحت جایگاهی کلیدی یافته است. امام خمینی در بیان مشهور خود می فرماید: «حفظ نظام از اوجب واجبات است»؛ عبارتی که در واقع، ترجمانی از تقدم مصلحت نظام اسلامی بر بسیاری از احکام فردی تلقی می شود.

ب. نظریه فقه حکومتی و ولایت فقیه

در چارچوب فقه حکومتی، مصلحت نه تنها در حوزه احکام فردی بلکه در عرصه‌های کلان همچون سیاست داخلی و خارجی دارای جایگاه است. نظریه ولایت فقیه بر این اصل استوار است که فقیه جامع‌الشرایط در زمان غیبت امام معصوم، حق و وظیفه دارد برای تحقق مصالح امت اسلامی تصمیم‌گیری کند، حتی اگر این تصمیم در تعارض ظاهری با برخی احکام اولیه باشد. مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز، در همین راستا تأسیس شده تا ترجمان نهادی این رویکرد فقهی-سیاسی باشد.

ج. پیوند مصلحت و سیاست خارجی

سیاست خارجی به عنوان بخشی از حاکمیت سیاسی، تابعی از مصالح کشور و امت اسلامی است. روابط دیپلماتیک، معاهدات، جنگ و صلح، تعامل با قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای، همگی نیازمند ارزیابی دقیق مصلحت‌اندیشانه‌اند. لذا در این پژوهش، تلاش می‌شود با بهره‌گیری از اصول مقاصد شریعت، نظریه فقه حکومتی و روایات تاریخی، مبانی نظری برای سیاست خارجی مصلحت‌محور استخراج شود.

۱-۳- مدل مفهومی پژوهش

پژوهش حاضر، سه مفهوم اصلی را به صورت زیر تبیین و ارتباط آن‌ها را بررسی می‌کند:

مصلحت: به عنوان اصل فقهی متغیرپذیر

فقه سیاسی اسلامی: چارچوب نظری ارائه‌دهنده مشروعیت تصمیمات سیاسی

سیاست خارجی نظام اسلامی: عرصه‌ای برای اعمال مصلحت در سطح روابط بین‌الملل

در این مدل، مصلحت به عنوان متغیر مستقل، و سیاست خارجی به عنوان متغیر وابسته

در نظر گرفته می‌شود. فقه سیاسی نیز نقش چارچوب‌تئوریک را برای تبیین روابط این دو

ایفا می‌کند.

۱-۴- روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از نوع کاربردی با رویکرد تحلیلی-توصیفی است. از آنجا که هدف پژوهش تبیین نقش و جایگاه یک مفهوم فقهی در یک حوزه سیاست‌گذاری کلان است، تحلیل متون فقهی و اسناد تاریخی، با تکیه بر روش اجتهادی و تفسیر متون دینی، اساس کار قرار می‌گیرد.

روش گردآوری داده‌ها:

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش، کتابخانه‌ای و اسنادی است. منابع مورد استفاده شامل: منابع فقهی (کتب اصول، فقه، روایات)، متون کلامی و تفسیری، آثار اندیشمندان معاصر فقه سیاسی، اسناد قانونی جمهوری اسلامی (قانون اساسی، بیانیه‌ها، سیاست‌های کلی نظام)، نمونه‌های تاریخی از سیره پیامبر اسلام و ائمه در تعاملات سیاسی

۱-۵- روش تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها به شیوه تحلیل مضمون (content analysis) و تبیین فقهی-سیاسی صورت می‌گیرد. متون فقهی بر اساس قواعد اصول فقه (نظیر قاعده لاضرر، قاعده اهم و مهم، نفی حرج، و مصالح مرسله) تحلیل می‌شوند تا نحوه استنتاج و تطبیق حکم بر مصلحت در حوزه سیاست خارجی روشن گردد.

۲- مفهوم مصلحت

واژه "مصلحت" در لغت به معنی: «خیر، نفع، شایستگی و اهلیت داشتن برای امری، خلاف فساد» (الطریحی، ۱۳۶۷: ۶۲۶-۶۲۵) «اصلاح، ضد فساد، نیکی کردن و بهبود بخشیدن» (ابن منظور، ۱۴۰۵: ۵۱۷-۵۱۶) «ضد فساد» (الجوهری، ۱۹۸۷: ۳۸۴) «آنچه در آن خیر و نیکی چیزی یا حالی باشد. نیک اندیشی. خیرخواهی، -: کار سودمند، کار نیک، -: سود، فائده» (جرّ، ۱۳۸۶: ۱۹۱۵) و «نفع، منفعت، خیر» (فتح الله، ۱۹۹۵: ۳۹۳) آمده است.

برای اصطلاح مصلحت تعاریف متعددی توسط فقهای امامیه و غیر امامیه ارائه شده- است که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌گردد:

محقق حلی؛ در تعریف "مصلحت" می نویسد: «مصلحت عبارت است از آنچه با مقاصد دنیوی یا اخروی انسان یا هر دوی اینها موافق بوده و نتیجه اش تحصیل منفعت یا دفع ضرر است و از آنجایی که شرعیات مبتنی بر مصالح است، دقت نظر در رعایت آن مصالح واجب می باشد.» (محقق حلی، ۱۴۰۳: ۲۲۱) مرحوم صاحب جواهر نیز مصلحت را به معنای فوائد دنیوی و اخروی می داند. (نجفی، ۱۳۹۴: ۳۴۴) به گفته میرزای قمی «مراد از مصلحت دفع ضرر یا جلب منفعت برای دین یا دنیاست» (قمی، ۱۴۳۰: ۲۰۸).

برخی از فقهای معاصر از جمله محقق خوئی مصلحت را با نفع و مفسده را با ضرر هم سنخ نمی دانند: «مصلحت از سنخ منفعت و مفسده از سنخ مضرت نیست به عبارت دیگر، احکام شرعی تابع منافع و مضرات نیست بلکه تابع جهات مصالح و مفساسدی است که در متعلقاتشان وجود دارد و روشن است که مصلحت برابر با منفعت و مفسده مساوی با ضرر نیست. لذا در بسیاری از واجبات از قبیل زکات و خمس و مانند آن ضرر مالی و در واجباتی مانند جهاد و امثال آن ضرر بدنی وجود دارد همچنان که در تعدادی از محرّمات منفعت مالی و یا بدنی وجود دارد.» (فیاض، ۱۴۱۹: ۴۰۵-۴۰۴)

«مصلحت در حوزه فقه، به حوزه مادیات و منافع، سعادت و دوراندیشی مادی اطلاق نمی شود بلکه مصلحت در فقه به گونه ای است که یا فقط به جنبه های اخروی و معنوی عنایت دارد یا اینکه در ضمن آن جنبه ها، امور مادی را نیز در بر می گیرد. مطابق این منطق، به منافع مادی اگر در تضاد با معنویات باشند عنوان "مصلحت فقهی" صدق نمی کند. ... این واژه در دانش فقه و علوم پیرامون آن، اصطلاح و معنای متمایز و متفاوتی ندارد بلکه مصلحت در حوزه فقه در راستای معنای لغوی و ارتکاز عرفی قرار داشته و در عین حال در چارچوب اصول و ضوابط شرعی به کار رفته و مراد از آن سود، خیر و فایده مبتنی بر حکمت، دوراندیشی و ارزیابی و در عین حال، دربردارنده منفعی اعم از منافع (سعادت) مادی و معنوی است که پس از آگاهی بر مقدمات علمی و به کارگیری عملی آنها، نصیب انسان ها، جامعه اسلامی یا نظام اسلامی می شود و در میدان عمل، در قالب فداشدن برخی از تکالیف، حقوق و احکام برای حفظ اصول و پایه های اساسی دین، رخ می نماید.» (ایزدهی، ۱۳۹۳: ۳۰-۳۲)

«شاید بتوان مصلحت را چنین تعریف کرد: حقیقتی است که بر فعل مشروع مترتب می‌شود که با انجام آن فعل و در نتیجه اتصاف به آن حقیقت، کمال یا وصول به هدف حاصل می‌شود. به عبارت دیگر، شارع و هر کسی که در صدد مصلحت اندیشی است، ابتدا اهداف و اغراضی را در نظر می‌گیرد سپس قوانین و وسایلی را برای نیل به آن اهداف وضع می‌کند که این وسایل با آن اهداف سازگاری و ملایمت داشته باشند. از این جهت که آن احکام و قوانین ما را به آن اهداف و اغراض می‌رساند، می‌گویند مصلحت دارد ... برای مثال، تقوا حقیقتی است که بر روزه مترتب می‌شود و شخص روزه‌دار با اتصاف به تقوا، به کمال خود می‌رسد. حال، تقوایی که مصلحت خوانده می‌شود و در سایه اتیان روزه فراهم می‌شود، برای مصلحت فلاح، وسیله خواهد بود؛ بنابراین تقوا مصلحتی است که بر روزه مترتب و خودش نیز دارای مصلحت فلاح است ...» (توکلی، ۱۳۸۴: ۹۲-۹۱) برخی همچون غزالی، زرکشی و طوفی مصلحت را «انجام کاری که نتیجه‌اش حفظ مقصود شارع باشد» می‌دانند.

غزالی در تعریف مصلحت می‌گوید: «مقصود ما از مصلحت، محافظت بر مقصود شرع است و هدف شریعت درباره مردم پنج چیز است و آن این است که شرع؛ دین، نفس، عقل، نسل و مال آنان را برایشان حفظ کند. پس هرآنچه که متضمن حفظ این اصول پنجگانه شود مصلحت است و هر چیزی که باعث فوت این اصول گردد مفسده است و دفع آن مصلحت.» (غزالی، ۱۹۹۷: ۱۷۴) زرکشی نیز مشابه تعریف غزالی از مصلحت را دارد. وی می‌گوید: «مراد از مصلحت، محافظت بر مقصود شرع از طریق دفع مفسد از خلق است» (زرکشی، ۱۴۱۴: ۸۳).

قرضاوی به تبعیت از قرافی، «حفظ عرض» را نیز به عنوان یکی دیگر از مقاصد شریعت مطرح می‌کند: «قرافی به این پنج مورد، عنصر ششمی را هم اضافه کرده که عبارت است از حفظ عرض. و این اضافه صحیحی است که در نظر داشتن آن واجب است» (قرضاوی، ۱۴۱۴: ۵۵)

وی معتقد است: «مصلحتی که کلیات و جزئیات شریعت بر آن قوام یافته و در همه احکام شرعی لحاظ گردیده است، مصلحتی است که دنیا و آخرت را فراگرفته، شامل هم

ماده و هم معنا می‌گردد و بین فرد و جامعه، طبقه اجتماعی و امت، و مصلحتِ خاصِ گروهی و قومی و مصلحتِ عمومیِ انسانی توازن ایجاد نموده است..» (قرضاوی، ۱۴۱۴: ۵۸)

به گفته برخی دیگر، از آنجا که حکم فردی در اسلام بدون در نظر گرفتن شرایط اجتماعی آن قابل بررسی و اجرا نیست باید مواردی همچون حفظ جامعه اسلامی، حفظ مساوات و عدالت، حفظ محیط زیست و بسیاری از مصالح دیگر نیز ضروری معرفی و در مسیر دستیابی به آنها حرکت شود. (نقشبندی، ۱۳۸۶: ۹۱-۱۱۰) طوفی نیز در تعریف مصلحت شرعی می‌نویسد: «سببی که انسان را به مقصود شرع می‌رساند، عبارت است از عبادت و عادت. مراد از عبادت چیزی است که شارع برای حق خویش قصد می‌کند و مراد از عادت چیزی است که شارع برای نفع بندگان و سر و سامان یافتن زندگی و احوال آنان قصد می‌کند.» (طوفی، ۱۳۸۳: ۷۴-۷۵)

برخی "مصلحت" را "جلب منفعت و دفع ضرر" می‌دانند. به گفته ابن قدامه: «مصلحت عبارت است از جلب منفعت و دفع ضرر.» (ابن قدامه مقدسی، ۱۴۲۳: ۴۷۸)

برخی "مصلحت" را "لذت یا وسیله رسیدن به آن" و "مفسده" را "ألم یا وسیله آن" تعریف کرده‌اند. رازی و بوطی، مصلحت را همان لذت یا وسیله رسیدن به لذت می‌دانند. رازی می‌گوید: «مصلحت، معنایی جز لذت یا آنچه وسیله رسیدن به آن است، ندارد» (رازی، ۱۴۱۲: ۱۷۹). بوطی نیز که "مصلحت" را از حیث معنا و وزن همانند "منفعت" میدانند؛ در تعریف معنای اصطلاحی مورد نظر علمای اسلامی از مصلحت می‌نویسد: «منفعت [در اینجا] عبارت است از "لذت" یا هر آن چیزی که موجب تحصیل لذت شود و یا "دفع درد" و یا هر چیزی که سبب دفع چنان مضاری شود» (بوطی، ۱۳۸۳: ۱۹). ریسونی نیز در تعریف مصلحت عنوان می‌کند: «حقیقت مصلحت عبارت است از هر لذت و بهره‌مندی، جسمی باشد یا جانی یا روحی و یا عقلی؛ و حقیقت مفسده عبارت است از هر درد و رنجی، خواه جسمی باشد یا جانی و یا عقلی باشد یا روحی.» (ریسونی، ۱۴۱۲: ۲۳۵)

تعریف "مصلحت" به "هماهنگی با فطرت": بعضی از فقهای اهل تسنن معتقدند که هر آنچه موافق فطرت بشری باشد، مصلحت خواهد بود. «به عنوان مثال عالمانی مانند صاحب مواقف مصلحت را به این نحو تعریف کرده‌اند: هر امری که با اصل فطرتی که خداوند انسان را بر اساس آن فطرت آفرید؛ هماهنگ باشد، مصلحت است و هر چه باعث خدشه در آن فطرت اصیل و منافی آن نظام فطری باشد، مفسده خواهد بود» (مختار سلامی، بی تا: ۵۹)

عبد الرحمن السعدی در تعریف مصلحت می نویسد: «حقیقت مصلحت عبارت است از آنچه که احوال بندگان را خوب و نیکو و امور دینی و دنیویشان را درست و مستقیم می گردان» (سعدی، ۱۴۲۱: ۳۸۹).

۳- مصلحت، سیاست خارجی و روابط دیپلماتیک

«سیاست خارجی هر دولت عبارت است از تدبیر روابط آن دولت با سایر دولت‌ها» (خلاف، ۱۹۸۸: ۷۱). وظایف، اختیارات و عملکرد حکومت اسلامی در زمینه روابط خارجی، در بسیاری از جهات با اختیارات و عملکرد حکومت‌های دیگر شبیه است و همان گونه که تصمیمات و رفتارهایی که هر حکومتی در عرصه روابط خارجی از خود بروز می دهد، از نظام ارزشی حاکم بر آن نشأت می گیرد- و از این روست که برخی در تعریف سیاست خارجی گفته‌اند: «سیاست خارجی یک کشور مربوط می شود به تدوین، اجرا و ارزیابی تصمیم گیری هایی که از دیدگاه های خاص همان کشور جنبه برون مرزی دارد» - (کاظمی، ۱۳۷۲: ۴۲) رفتار حکومت اسلامی در عرصه سیاست خارجی و روابط بین الملل نیز به همین گونه است. از آنجا که نظام ارزشی حاکم بر حکومت اسلامی، شریعت اسلامی و ارزش های پذیرفته شده در آن است؛ هدف و وظیفه سیاست خارجی حکومت اسلامی، تحقق اهداف و ارزشهای اسلام و تأمین مصالح مسلمانان می باشد. به عبارت دیگر، تمامی تصمیمات، برنامه ریزی ها و اقدامات این حکومت در همه زمینه ها، از جمله در سیاست خارجی؛ با توجه به مصالح اسلام و مسلمین اتخاذ و اجرا می شود و دولت

اسلامی با حفظ استقلال داخلی و خارجی خود، در چارچوب امنیت و صلح و همکاری با سایر دولت‌ها، در مسیر مصلحت و خیر مسلمانان، و کل بشریت؛ گام برمی‌دارد.

«دیپلماسی عبارت است از فن و هنر بهره‌گیری از کلیه امکانات در جهت تامین منافع ملی در صحنه روابط بین‌الملل». (ایزدی، ۱۳۹۲: ۳۹) «دیپلماسی را به عنوان فن اداره سیاست خارجی و یا تنظیم روابط بین‌المللی و همچنین حل و فصل اختلافات بین‌المللی از طرق مسالمت‌آمیز تعریف و توصیف کرده‌اند». (قوام، ۱۳۷۲: ۲۰۷)

مبنای روابط دیپلماتیک دولت اسلامی، مصلحت اسلام و مسلمانان است. در تعالیم اسلامی، اصول و ضوابط ثابتی وجود دارد که دولت اسلامی برای حفظ این مصالح، بایستی آنها را رعایت کند. حفظ عزت، کرامت و استقلال جامعه اسلامی، حفظ آمادگی و قدرت دفاعی، ممنوعیت برقراری رابطه ولایی با دولت‌های غیر اسلامی، ممنوعیت استعمار و استثمار، ممنوعیت تحمیل و استبداد و دعوت به توحید و یکتاپرستی از جمله اصول و ضوابطی است که رعایت آن در روابط بین‌الملل دولت اسلامی ضرورت دارد. دولت اسلامی نمی‌تواند از دعوت به توحید صرف‌نظر کند و یا به حفظ عزت، کرامت و استقلال جامعه اسلامی بی‌اعتنا باشد و یا به این بهانه که حمایت از مسلمانان مظلوم، در روابط بین‌الملل؛ دخالت در امور سایر کشورها تلقی می‌شود، در این زمینه احساس وظیفه نکند.

امام خمینی^۱ در ارتباط با سیاست خارجی جمهوری اسلامی فرمود: «من به صراحت اعلام می‌کنم که جمهوری اسلامی با تمام وجود برای احیای هویت اسلامی مسلمانان در سراسر جهان سرمایه‌گذاری می‌کند و دلیلی هم ندارد که مسلمانان جهان را به پیروی از اصول تصاحب قدرت در جهان دعوت نکند و جلوی جاه‌طلبی و فزون‌طلبی صاحبان قدرت و پول و فریب را نگیرد. ما باید برای پیشبرد اهداف و منافع ملت محروم ایران برنامه ریزی کنیم، ما باید در ارتباط با مردم جهان و رسیدگی به مشکلات و مسایل مسلمانان و حمایت از مبارزان و گرسنگان و محرومان با تمام وجود تلاش نماییم و این را باید از اصول سیاست خارجی خود بدانیم» (خمینی، ۱۳۸۹: ۹۱). ایشان در پاسخ به سؤالی پیرامون روابط بین‌المللی حکومت اسلامی فرمود: «روابط ما با تمام خارجی‌ها بر اساس اصل احترام متقابل خواهد بود. در این رابطه نه به ظلمی تسلیم می‌شویم و نه به کسی ظلم خواهیم کرد

و در زمینه تمام قراردادهای بنا بر اساس مصالح سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملت خودمان عمل خواهیم کرد» (خمینی، ۱۳۸۹: ۲۴۸). و نیز در مورد سرنوشت قراردادهایی که رژیم طاغوت با کشورهای خارجی بسته بود، فرمود: «قراردادهایی که موافق مصالح ملت است به قوت خود باقی می‌ماند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۴۸۰).

خلف صالح امام خمینی، امام خامنه‌ای؛ در پیام به کنگره عظیم حج می‌نویسد: «جمهوری اسلامی ثابت کرده است که در پی تشنج آفرینی در روابط خود با کشورها نیست. و به روابطی برابر که با سه اصل عزت، حکمت و مصلحت، در سیاست خارجی منطبق باشد، علاقه‌مند و پایبند است و ثابت کرده است که در این روابط منافع مادی و معنوی کشور و رعایت مصلحت و عزت ملت عظیم الشان ایران و صیانت از آرامش و سلم در فضای سیاسی جهان، شاخص و راهنمای اوست» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷). به فرموده ایشان، «اصول سیاست خارجی بر پایه عزت، حکمت و مصلحت استوار است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۰). ایشان «تعامل سازنده و مؤثر جمهوری اسلامی با جهان را بر مبنای اصول عزت، حکمت و مصلحت» (خامنه‌ای، ۱۳۸۲) لازم می‌دانند.

«علاوه بر مباحث بینشی، ارزشی و هنجارهای پذیرفته شده در یک کشور، می‌توان از اموری چون: حفظ نظام، استقلال و نفی سلطه بیگانگان بر کشور، منافع ملی، حفظ سرمایه‌های انسانی و غیر انسانی، عزت و اقتدار نظام و توسعه و پیشرفت کشور در راستای مصالح عالی و عمده یک کشور در عرصه سیاست خارجی یاد کرد» (ایزدهی، ۱۳۹۳: ۴۰۱).

۳-۱- اهمیت وظایف دولت اسلامی در زمینه روابط دیپلماتیک

هدف اصلی دولت اسلامی تأمین مصالح اسلام و مسلمین و دفاع از کیان آن است. برای رسیدن به این هدف، همکاری بین همه بلاد اسلامی در زمینه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، برای دفاع از اسلام و مسلمین؛ ضروری است. این همکاری لازمه اخوت و برادری است که اسلام در بین مسلمین سراسر جهان برقرار کرده است. دولت اسلامی اصلی‌ترین و مهم‌ترین نقش را در ایجاد این تعاون که می‌تواند مصالح امت اسلامی را تأمین و حکومت را به اهدافش برساند، بر عهده دارد. اسلام که دینی جهانی است

بررسی جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک ... ۱۳۳

خواهان سعادت دنیا و آخرت همگان و تحقق حیات طیبه برای همه انسان‌ها است و به منظور رسیدن به این هدف، از کرامت انسان حمایت می‌کند، بنای نظام حکومتی اسلام بر عدالت استوار گردیده و ظلم کردن و ظلم پذیر بودن را به شدت نهی نموده است و همه انسانها را که از یک پدر و مادر خلق شده‌اند، در آفرینش مساوی می‌داند. حکومت اسلامی موظف است در روابط خارجی خود، همچنان که در سیاست داخلی‌اش چنین است، این اصول را مد نظر داشته به حمایت و تقویت آنها بپردازد.

با توجه به آنچه گفته شد، مهم‌ترین وظایف دولت اسلامی در روابط دیپلماتیک

عبارتند از:

- ا. تلاش برای تشکیل امت واحد اسلامی.
- ب. دفاع از حقوق همه مسلمانان و تلاش برای ایجاد همکاری همه جانبه بین بلاد اسلامی به منظور دفاع از کیان اسلام و تأمین مصالح مسلمین.
- ج. نفی ستم‌گری و ستم‌پذیری از طریق مبارزه با ظلم و مستکبرین و حمایت از مظلومین و مستضعفین.
- د. دعوت به اسلام و تلاش برای استقرار حکومت اسلامی در سرتاسر جهان از طریق تعاون و همکاری با همه مسلمانان.
- ه. تلاش برای استقرار صلح و زندگی مسالمت آمیز در جهان.
- و. حمایت از کرامت همه انسانها.

۴- معیارهای مصلحت در روابط خارجی

دولت اسلامی به اقتضای حرکت در چارچوب موازین اسلام، در تصمیم‌گیری‌هایش مؤلفه‌هایی چون: حفظ عزت، حفظ استقلال و عدم وابستگی، حفظ منافع ملی، تأمین خیر و صلاح بشر و به خصوص خیر و صلاح امت اسلامی، عدم انزوا و توسعه روابط با سایر دول را مد نظر قرار می‌دهد.

۴-۱- حفظ عزت

یکی از اهدافی که در مصلحت سنجی سیاست خارجی نظام اسلامی باید مورد نظر قرار گیرد، عزت خواهی و عزت طلبی است که ریشه در قرآن و روایات دارد. مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه‌ای؛ ضمن بیاناتی در دیدار با مسئولان وزارت خارجه می‌فرماید: «عزت، حکمت و مصلحت، یک مثلث الزامی برای چارچوب ارتباطات بین‌المللی ماست. عزت: "الاسلام یعلو و لا یعلی علیه"، "(لن یجعل الله للکافرین علی المؤمنین سبیلاً)". ما نمی‌خواهیم عزت‌مان را با تکیه بر نژاد و ناسیونالیسم و حرف‌هایی که متأسفانه همه دنیا با تکیه به آنها دور خودشان حصار می‌کشند ثابت کنیم ... ما برای خودمان عزت را بر اساس اعتقاد و ایمان توحیدی که خاصیت و شاخصه تفکر اسلامی است، و دل بستن به خدا و محبت به بندگان و خلائق الهی و لزوم خدمت به آنها قائلیم. ... ملت ما باید در روابط بین‌المللی خواری نبیند و اهانت نشود. ... سراغ حکمت می‌آییم. حکمت یعنی حکیمانه و سنجیده عمل کردن. ... اما مصلحت. مراد، مصلحت من و شما نیست ... اگر کاری به مصلحت کشور و انقلاب است ولی به مصلحت شخص من نیست، گو مباش؛ چه اهمیتی دارد؟ مصلحت یعنی مصلحت انقلاب، و این مصلحت همه جانبه است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۰).

۴-۲- حفظ استقلال

حفظ استقلال کشور اسلامی در همه زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، نظامی، اقتصادی، کشاورزی و ... بایستی در مصلحت‌اندیشی‌های سیاست خارجی مد نظر قرار گیرد. البته خود توجه داشتن به عزت و عمل بر مبنای آن، موجب استقلال کشور هم می‌شود. امام خمینی ۵۵ در این زمینه می‌فرماید: «اگر ایران را بر پایه استقلال واقعی پایه‌ریزی نکنیم، هیچ کاری نکرده‌ایم» (خمینی، ۱۳۸۹: ۲۰۵).

۴-۳- حفظ منافع ملی و امت اسلامی

یکی دیگر از معیارهای مصلحت در روابط خارجی، حفظ منافع ملی و به تعبیر دیگر، حفظ مصالح عمومی کشور است. همه دولت‌های جهان - صرف نظر از عقیده و آرمانی که

دارند- اصل را بر حفظ منافع ملی خود می گذارند و مبنای تصمیم گیری شان منافع ملی کشورشان است. آنان نوع و چگونگی روابط خود را با دولت های دیگر بر اساس منافع ملی خود پایه ریزی می کنند. و این اصلی پذیرفته شده در روابط بین المللی است تا آنجا که حتی دولت های مستکبری چون آمریکا، با عنوان منافع ملی خود، تجاوز به ملت های دیگر را توجیه می کنند. بنابراین حفظ مصالح و منافع ملی در ذیل مصلحت نظام، از اصول ثابت و غیر قابل انکاری است که همواره در حکومت اسلامی باید مورد توجه قرار گیرد. البته مصلحتی که مبنای روابط دولت اسلامی با دولت های دیگر است، تنها به منافع ملی کشور محدود نمی شود بلکه منافع تمامی امت اسلامی را در بر می گیرد.

اسلام دینی است جهانی و استراتژی اصلی سیاست خارجی حکومت اسلامی، گسترش نفوذ اسلام در کل جهان است. و از این دید، تأمین و حفظ مصالح اسلام و مسلمانان در صدر اهداف آن قرار دارد و به عبارت دیگر می توان گفت مصالح امت بر مصالح ملت اولویت دارد. البته، «اولویت مصالح امت بر ملت یک شرط مهم و اساسی دارد و آن اینکه اگر آن ملت و کشور به عنوان الگو و سردمدار جهان اسلام قرار داشت و در این شرایط موجودیت و هستی این الگو- که در فرهنگ سیاسی اسلام از آن به ام القری تعبير می شود- به خطر افتاد، مصالح آن کشور و ملت (ام القری) استثنائاً بر مصالح امت اولویت دارد و نه تنها ام القری که سایر مسلمانان و کشورها نیز می بایست کمک کنند تا بیرق دار اسلام متزلزل نگشته و نابود نگردد. بنا بر این نظر، کشور ام القری نیز در مقابل مسائل و مشکلات جهان اسلام، که به تصریح قرآن امت واحده هستند؛ مسئول بوده و می بایست به حل مشکلات آنان مبادرت ورزند» (تقوی، ۱۳۷۸: ۲۰۵-۲۰۴). اما چه کشوری می تواند ادعای ام القرای جهان اسلام بودن را بکند؟

از آنجا که ام القری بودن مستلزم مسئولیت داشتن یک کشور در مقابل کل امت و در واقع نوعی پیش قراولی امت اسلامی است، هر کشوری نمی تواند مدعی آن باشد بلکه نیاز به خصوصیات و ویژگی هایی دارد. مهم ترین ویژگی های ام القری را می توان به شرح زیر برشمرد:

۴-۳-۱- رهبری و سیستم حکومتی:

رهبر حکومت اسلامی باید اطلاع دقیق و عمیقی از مبانی دینی و احکام شریعت داشته باشد. به همین جهت، رهبری واقعی حکومت شایسته کسی است که هم اطلاعات عمیق دینی داشته باشد و هم بالاترین قوه مدیریت را دارا باشد. داشتن روحیه وحدت‌گرا که نتیجه آن می‌تواند به همگرایی اسلامی و وحدت امت منجر شود، و دوری جستن از اندیشه‌های افراطی فرقه‌ای مذهبی که ضد وحدت است، از خصوصیات و ویژگی‌های برجسته یک رهبر نمونه کشوری است که می‌خواهد، یا می‌تواند، ام‌القرای جهان اسلام قلمداد شود. رهبر ام‌القری باید بتواند مصالح واقعی جامعه خود و مصلحت امت اسلامی را شناسایی کرده و مفسد آنان را دفع نماید. بنا براین در نظر گرفتن سیستم حکومتی و مکانیسم به قدرت رسیدن حاکم یکی از معیارهای راه‌گشا در تشخیص حکومت مقتدر و شایسته اسلامی است.

۴-۳-۲- رعایت حدود و حفظ شعائر اسلامی در جامعه:

بنابراین معیار، کشوری بیشترین لیاقت و شایستگی ام‌القری بودن را دارد که بیشترین پایبندی به اصول دینی را داشته و این اصول را در سطح جامعه خود پیاده کرده باشد.

۴-۳-۳- شجاعت و شهامت کفر ستیزی:

ام‌القرای جهان اسلام به واسطه مسئولیت سنگینی که در نجات محرومان و مظلومان و ستمدیدگان مسلمان دارد، می‌بایست شهامت و جسارت برخورد با مستکبران و زورگویان را داشته باشد. بدون تردید، کشورهایی که بیشترین ملاحظت و ملاحظه با دشمنان درجه یک اسلام را دارند، نمی‌توانند و نخواهند توانست حتی برای مسلمانان دلسوزی کرده و از محرومان دردی را دوا کنند.

۴-۳-۴- دارا بودن پتانسیل‌های ژئوپولیتیک و استراتژیک:

این معیار گرچه به عنوان یک شرط مجرد چندان قابل توجه نیست اما به عنوان یک امتیاز بسیار قابل اهمیت می‌باشد. (تقوی، ۱۳۷۸: ۲۰۹-۲۰۷)

۵- نمونه‌هایی از مصلحت‌ورزی در سیاست خارجی حکومت اسلامی طبق فقه مذاهب

بر مبنای فقه مذاهب اسلامی، برنامه ریزی و تدبیر امورات مربوط به سیاست خارجی حکومت اسلامی از جمله اموری است که به امام و رهبر حکومت واگذار گردیده است. لزوم رعایت مصلحت مسلمانان در ابعاد مختلف سیاست خارجی حکومت اسلامی و در همه ارتباطات با غیر مسلمین، در کتب فقهی علمای اسلامی، مورد تأکید ویژه قرار گرفته است. به عنوان نمونه، به موارد زیر اشاره می‌شود:

۵-۱- جهاد

از اموری که به سیاست خارجی حکومت اسلامی مربوط می‌شود و در فقه مذاهب، ابعاد مختلف آن با مصلحت‌گره خورده است، موضوع جهاد است. فقهای مسلمان، لزوم رعایت مصلحت را در ابعاد مختلف جهاد، مورد تأکید قرار داده‌اند. به عنوان مثال:

أ- اصل جهاد، به فتوای فقهای امامیه؛ واجب کفایی است اما در برخی موارد که مصلحت ایجاب کند، امام ۷ می‌تواند آن را برای شخص یا اشخاصی، واجب عینی اعلام کند: «جهاد واجب کفایی است و بر کسی واجب عینی نمی‌شود مگر در صورتی که امام ۷ به مقتضای مصلحت آن را متعین نماید» (محقق حلی، ۱۴۰۹: ۲۷۸). در نظر فقهای اهل سنت نیز امر جهاد موکول به صلاح‌دید امام و اجتهاد اوست: «امر جهاد به امام و اجتهاد او واگذار شده است و لازم است رعیت در این مورد مطیع نظر او باشند» (زحیلی، بی‌تا: ۵۸۵۲).

ب- جنگ، آدابی دارد و این‌گونه نیست که مسلمین مجاز باشند که در جنگ، هر کس را که توانستند و یا میل داشتند، به قتل برسانند بلکه در مقاتله بایستی مواردی را رعایت کنند.

در روایتی، از امام صادق ۷ نقل شده است که فرمود: «رسول خدا ۶ هر گاه می‌خواست سریه- ای بفرستد (= گروهی را بدون حضور خود به جنگ اعزام کند)، آنان را فرا می‌خواند و در مقابل خویش می‌نشاند و می‌فرمود: به نام خدا و به کمک خدا و در راه خدا و طبق روش رسول خدا حرکت کنید! زیاده روی نکنید، کسی را مثله نکنید، از حيله و فریب پرهیزید و سالخورده از کار افتاده و کودک و زنی را نکشید و درختی را قطع نکنید مگر

اینکه به آن اضطراب پیدا کنید!» (حرعاملی، ۱۴۱۴: ۵۸) بر مبنای این گونه روایات، طبق گفته فقهای امامیه؛ «کشتن مجانین، کودکان و زنان در جنگ جایز نیست. حتی اگر دشمنان را یاری نموده باشند مگر اینکه ضرورت ایجاب کند» (محقق حلی، ۱۴۰۹: ۲۸۳). «مراد از ضرورت، این است که کفار آنان را سپر قرار دهند و یا پیروزی بر کفار متوقف بر قتل آنان باشد» (نجفی، ۱۳۶۲: ۷۴) فقهای سایر مذاهب، نیز کشتن این افراد را در حالت عادی که در جنگ سهیم نباشند، جایز نمی دانند و لی در صورت ضرورت، این کار را جایز می دانند: «کشتن کسانی که در جنگ مشارکت ندارند، جایز نیست از جمله: زن یا کودک یا دیوانه یا پیر سالخورده یا مریض افتاده در بستر یا شل یا کور یا کسی که دست و پایش از خلاف قطع گردیده باشد یا کسی که دست راستش قطع گردیده یا راهب در صومعه اش یا گروهی که از ترس در خانه‌ای یا عبادت گاهی باشند و ناتوانان از جنگ و کشاورزان در مزرعه‌شان. [قتل اینان جایز نیست] مگر اینکه با قول یا فعل یا نظر خود در جنگ مشارکت داشته باشند و یا با مالشان به جنگجویان امداد رسانند» (زحیلی، بی تا: ۵۸۵۵). «و جایز است که به کفاری که کودکان و یا اسیران مسلمان را سپر خویش ساخته‌اند، حمله کنند. دلیل این جواز، ضرورت و سد ذریعه فساد است که بر ترک قتال با آنان مترتب می شود» (زحیلی، بی تا: ۵۸۵۸).

لازم به ذکر است که در اسلام، اصالت با صلح و همزیستی مسالمت آمیز - و نه جنگ و درگیری - است و با بررسی عملکرد رسول اعظم ۶ در مقام حاکم جامعه اسلامی - و نیز آیات جهاد قرآن کریم - به این نتیجه می رسیم که تقریباً اغلب جنگ های رسول خدا ۹ به دلیل عواملی مانند فتنه گری و توطئه دشمنان علیه مسلمانان، هجوم و حمله به سرزمین های اسلامی، آزار و اذیت مسلمانان به منظور دست برداشتن از دین و ایمان و ظلم و ستم به پیروان اسلام و به استضعاف کشیدن آنان صورت گرفته است. در عین حال، جهاد ابتدایی که از اختیارات اختصاصی امام معصوم ۷ است خود دلیلی است بر این که دولت و نظام اسلامی می تواند به منظور رفع موانع توحید و برای ریشه کن کردن بت پرستی و یا تأمین اهدافی در همین راستا، ابتدا به جنگ و جهاد نماید.

۵-۲-امان

امان دادن به دشمن، بستن پیمان ترک مخاصمه با دشمن و تأمین امنیت فرستادگان دشمن، در صورت مصلحت مسلمانان؛ جایز است.

أ- عقد امان

امان دادن به دشمنان از جمله اموری است که جواز آن به وجود مصلحت مشروط شده است. «امن در لغت، ضد خوف است و در اصطلاح متشرعه، بنا به تعریفی که شافعیه از امان ارائه کرده‌اند؛ عقدی است که افاده ترک کشت و کشتار با جنگجویان را می‌نماید. ... این عقد از مصالح عامه‌ای است که اختصاصاً به رأی و نظر امام بستگی دارد» (زحیلی، بی‌تا: ۵۸۶۴). «عقد امان عبارت است از ترک قتال در پاسخ با مهلت خواستن کافر در میدان جنگ. انعقاد این عقد به اجماع مسلمین جائز است. اما جواز آن منوط به وجود مصلحت است و در صورت اقتضای مصلحت، پاسخی به درخواست امان داده نمی‌شود. زیرا گاهی از درخواست امهال به عنوان حيله جنگی استفاده می‌شود و مصلحتی در پذیرش آن وجود ندارد که در این صورت، امان دادن جایز نیست» (علامه حلی، ۱۴۱۹: ۸۵). «عقد امان بر پایه مراعات مصلحت مسلمانان بنا می‌شود» (زحیلی، بی‌تا: ۵۸۶۵). البته امان در معنایی محدودتر هم موضوعیت دارد که طبق فقه مذاهب اسلامی، هر یک از مجاهدین مسلمان می‌تواند یک یا چند نفر از غیر مسلمین را موقتاً در پناه خودش بگیرد و به آنان امان دهد که در این صورت، رعایت امنیت آن فرد یا افراد بر کلیه مسلمانان رزمنده لازم است.

ب- عقد هدنه

یکی دیگر از اموری که در روابط بین مسلمین و غیر مسلمانان، پذیرش آن منوط به مصلحت دانسته شده، عقد هدنه یا پذیرش آتش بس موقت است.

«هدنه به اجماع علمای امامیه، هرگاه متضمن مصلحت مسلمانان باشد؛ عقدی جایز و مشروع است» (نجفی، ۱۳۶۲: ۲۹۳). «عقد هدنه، تابع مصلحت است» (نجفی، ۱۳۶۲: ۲۹۴).

«هرگاه مقتضای جواز [که همان مصلحت مسلمین است] مرتفع شد، مهاده به طور قطع، جایز نخواهد بود» (نجفی، ۱۳۶۲: ۲۹۶). از نظر فقهای سایر مذاهب، «هدنه، عقد امان عام موقت است» (زحیلی، بی تا: ۵۸۶۴). و «اجابت درخواست هدنه، به شرط مراعات مصلحت اسلامی؛ مباح و جایز است» (زحیلی، بی تا: ۵۸۷۴). «و مراد از مصلحت اسلامی مواردی نظیر ضعف مسلمانان به سبب کمی تعداد یا کمی ساز و برگ، و یا امید به اسلام آوردن دشمنان مهاده یا پرداخت جزیه از طرف آنان و مواردی مانند نیاز امام به یاری رسانی آنان به مسلمانان در مقابل دشمن دیگر، می باشد» (زحیلی، بی تا: ۵۸۷۵).

۵-۳- روابط مالی

محوریت مصالح اسلام و مسلمین، اساسی ترین پایه روابط مالی نظام اسلامی با سایر دول عالم است و جز در ذیل این امر، هیچ قرارداد و معامله ای قابل پذیرش نخواهد بود. به فرموده امام خمینی، «ما با هر نوع معامله ای که مصالح مسلمین را آسیب برساند، مخالفیم. پیوندهای تجاری و دیگر مبادلات، مادام که به مصلحت ملت ما باشد، برای ما قابل قبول است» (خمینی، ۱۳۸۹: ۳۶).

از جمله مبادلات مالی با خارجی ها که برخی از فقهای امامیه جواز آن را منوط به وجود مصلحت نموده اند، فروش سلاح به غیر مسلمانان است. «بدان که این امر یعنی فروش سلاح به دشمنان دین از امور سیاسی است که تابع مصالح روز است. چه بسا مصالح مسلمانان اقتضا کند که به طایفه ای از کفار و مانند آن اسلحه بفروشند و یا حتی مجانی به آنان سلاح بدهند ... و چه بسا مصالح اقتضا کند که فروش سلاح و هر چیز دیگری را که منجر به تقویت کفار می شود به طور مطلق، ترک کنند خواه در زمان درگیری و جنگ باشد و یا در حال آماده شدن برای جنگ و یا حتی در زمان هدنه و صلح و معاهده. خلاصه این که این امر از شئون حکومت و دولت است و امر مضبوطی نیست بلکه تابع مصلحت روز و مقتضیات زمان است» (خمینی، ۱۳۶۸: ۱۵۳-۱۵۲).

۵-۴- روابط حقوقی

موارد بسیاری در عرصه مباحث حقوقی در روابط بین الملل وجود دارد که حکم آن در گرو مصلحت قرار داده شده است. به عنوان مثال، حکومت اسلامی بنا بر مصالحی می تواند قراردادی با کشور غیر اسلامی مبنی بر مبادله مجرمان منعقد نموده و متعهد شود مجرمان تابع آن کشور را برای تحمل حبس به کشور متبوع تحویل دهد تا ادامه حبس در آنجا صورت گیرد و در مقابل زندانیان تابع حکومت اسلامی را به کشور عودت دهد. گرچه مصلحت انعقاد چنین قراردادی به معنای تأیید مجازات افراد مطابق قوانین کشور کافر نخواهد بود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵: ۲۱۸-۲۱۷)

۶- تزامم مصالح

در فصل قبل گفتیم که از نظر بسیاری از مذاهب اهل سنت، استصلاح یکی از منابع احکام به شمار می رود و از نظر علمای امامیه نیز مصلحت سنجی و مصلحت اندیشی، به عنوان یکی از ملاک های احکام حکومتی کاربرد دارد تا آنجا که از مصلحت می توان به عنوان یک قاعده فقهی در مباحث حکومتی استفاده کرد. در اینجا به دنبال پاسخ به این پرسش ایم که در صورت وقوع تزامم بین دو مصلحت یا دو مفسده چه باید کرد؟

در پاسخ می توان گفت به حکم عقل:

«- در تزامم بین مصالح معتبر و به عبارات دیگر، مقاصد شریعت، مصلحت حفظ دین مقدم بر حفظ نفس و حفظ نفس بر حفظ عقل و حفظ عقل بر حفظ نسل و حفظ نسل بر حفظ مال مقدم است.»

- مصالح ضروری بر حاجی و حاجی بر تحسینی مقدم می باشد.

- در تعارض بین مصلحت عام و خاص، حکم عقل به تقدم مصلحت عام بر مصلحت خاص می باشد.» (البوطی، ۱۳۸۴: ۱۵۹-۱۵۵)

به گفته شهید اول:

«- در صورت تقابل بین مصلحت و مفسده، اگر مفسده بیشتر بود، کنار گذاشته و دفع می گردد مانند حدود که با توجه به رنج و دردی که در پی دارد، مفسده است اما ترک

اجرای حدود مفسده‌ای بزرگتر است لذا این مفسده بزرگتر با اجرای حدود دفع می‌شود... و اگر مصلحت غلبه داشت، مصلحت مقدم داشته می‌شود، مانند نماز همراه با نجاست بدن یا لباس و یا کشف عورت که در آن مفسده است... ولیکن انجام نماز از اهمیت بیشتری برخوردار است [پس به جا آوردن نماز مقدم می‌گردد] (عاملی، بی تا: ۱۴۴)

طبق گفته زحیلی، و مطابق با قواعد فقهیه اهل سنت:

- در هنگام تراحم بین دو خیر، آنکه بهتر است مقدم داشته می‌شود و در بین دو شر، دفع آن چیزی که شرتر است مقدم است. (زحیلی، بی تا: ۷۷۶-۷۷۲)
- در هنگام تراحم مصلحت با مفسده، آن که ارجح است مقدم داشته می‌شود. به عبارت دیگر مصلحت راجحه بر مفسده مرجوحه مقدم است. البته برخی در این رابطه قائل به «ارجح بودن درء مفسد بر جلب مصالح» (زحیلی، بی تا: ۲۳۸) می‌باشند.

۷- مصالح اسلامی و سیاست خارجی

ماهیت و هویت اسلامی نظام اسلامی ایجاب می‌کند که منافع و اهداف سیاست خارجی آن بر حسب مصالح و منافع اسلامی تعریف گردد. حکومت اسلامی نیز همانند تمامی حکومت‌ها، در سیاست خارجی خود و در ارتباط با دیگران؛ در پی تأمین و حفظ منافع و مصالح خود- که همان مصالح و منافع اسلام و مسلمین است- می‌باشد.

«مصالح اسلامی عبارت است از ارزش‌ها، منافع و نیازهای اساسی اسلام و مسلمانان یا امت اسلام که لزوماً منشأ و خواستگاه ملی و سرزمینی ندارد» (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۲۱۱). طبق تعریفی دیگر، «مصالح اسلامی آن دسته از هدف‌هایی است که بدون در نظر داشتن نفع و ضرر ملی آن و بدون آنکه خاستگاه و غایت سرزمینی داشته باشد و به ملتی خاص مربوط گردد، به منظور توسعه و گسترش عقیده اسلامی، نیرومندی و عزت مسلمین، پیشرفت جوامع اسلامی و تدارک مراحل وحدت سیاسی دارالاسلام به عنوان قطب واحد قدرت جهانی، توسعه و اعتلاء جنبه‌های انسانی و مادی و معنوی مسلمین و پیشرفتن به

سوی جامعه آرمانی یا حکومت جهانی عدل اسلامی و به طور اخص در بینش شیعی زمینه-ساز و فراهم کردن مقدمات عصر ظهور و حاکمیت و حکومت عدل الهی در جهان توسط آخرین امام معصوم (عج) انتخاب می‌شود» (نخعی، ۱۳۷۶).

«ارزش‌ها، اهداف و آرمان‌هایی چون حفظ کیان نظام، تقویت و گسترش ارزش‌ها و آرمان‌های آن، صیانت از حکومت اسلامی و انقلاب اسلامی، تقویت و افزایش قدرت مسلمانان و جهان اسلام، تأمین امنیت امت اسلام و سرزمین‌های اسلامی، استقلال و حاکمیت دارالاسلام، وحدت سیاسی جهان اسلام و تشکیل جامعه جهانی اسلام از جمله مهم‌ترین مصالح اسلام به شمار می‌روند» (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۲۱۱).

۷-۱- رابطه منافع ملی و مصالح اسلامی

در دین اسلام، ملیت و قومیت جایگاهی ندارد و این دین به همه ملت‌ها و اقوام جهان به یکسان نظر و تعلق دارد. مرز حکومت اسلامی، مرز عقیده و ایمان است و نه مرزهای جغرافیایی و سیاسی. مخاطب اسلام، ناس یعنی نوع بشر است و نه قوم یا ملت و یا نژاد خاصی و همه افرادی که به اسلام گرویده‌اند - صرف نظر از ملیت، رنگ، زبان و نژاد- با هم برادر و در مقابل قانون الهی برابرند. قرآن تأکید می‌کند که تنها ملاک برتری انسان‌ها بر هم - آن هم در نزد خدا- تقواست: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ). (حجرات، ۱۳)

حکومت اسلامی از ابتدای تشکیل توسط رسول خاتم و پیامبر اعظم محمد مصطفی ۶، حکومت واحدی بوده و حد و مرزهایی چون نژاد، زبان، رنگ، اقلیم جغرافیایی در آن جایی نداشته و در نهایت نیز به اعتقاد همه مسلمین، حکومت واحد جهانی اسلامی بر سرتاسر گیتی مستقر خواهد شد - که ان شاء الله هر چه زودتر این اتفاق فرخنده به دست منجی عالم که آخرین حجت خداوند و دوازدهمین امام معصوم ۷ است واقع گردد- اما مع الاسف، در حال حاضر در صحنه سیاسی جهان با کشورهای متعدد و متفرقی مواجهیم که عنوان اسلامی بر آنها اطلاق می‌شود. این کشورها، به دلیل اینکه واحدهای سیاسی مستقلی هستند؛ در پی تأمین منافع ملی سرزمین خویشند و از حیث اینکه مسلمانند، علی القاعده باید در پی تحقق اهداف اسلام و تأمین مصالح مسلمین باشند. در این میان، جمهوری

اسلامی ایران- که با توجه به شاخصه‌هایی که برای ام‌القری در فصل قبل بیان کردیم، اهلیت ام‌القرای اسلام بودن را داراست و در حال حاضر تنها نظام سیاسی موجود در جهان است که در پی حاکمیت کامل و مطلق اسلام است- در صدد است که زمینه تشکیل امت واحد و حکومت جهانی اسلامی را فراهم نماید و تحقق این مهم یکی از اهداف سیاست خارجی آن است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی، که بر اساس ضوابط اسلامی تدوین شده است؛ تلفیق مصالح اسلامی با منافع ملی را مشاهده می‌کنیم. در مقدمه این قانون آمده است: «قانون اساسی با توجه به محتوای اسلامی انقلاب ایران که حرکتی برای پیروزی نهایی مستضعفین بر مستکبرین بود زمینه تداوم این انقلاب را در داخل و خارج کشور فراهم می‌کند به ویژه در گسترش روابط بین‌المللی با دیگر جنبش‌های اسلامی و مردمی می‌کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را فراهم کند».

دقت در اصول حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، و وظایفی که قانون اساسی بر عهده دولت گذاشته، به ما می‌فهماند که این نظام مقدس، به تأمین و حفظ مصالح اسلامی در عین رعایت منافع ملی، می‌اندیشد.

تأکید بر عناصری مانند: - تلاش برای تشکیل امت واحد، - تلاش برای ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی به منظور تحقق وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام،- دفاع از حقوق همه مسلمانان،- تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان،- حمایت بی‌دریغ از مستضعفان جهان،- حمایت از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین،- نفی هرگونه سلطه جویی و سلطه‌پذیری،- رفتار بر مبنای اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی با غیر مسلمانان و رعایت حقوق انسانی آنان،- اجازه اعطای پناهندگی سیاسی به متقاضیان، که موارد اخیر در واقع به نوعی دعوت عملی به اسلام و گسترش آن است؛ از نشانه‌های توجه به مصالح اسلام و مسلمین در قانون اساسی ماست. هرچند رعایت این مؤلفه‌ها در سیاست خارجی، به نوعی قدرت نرم برای کشور فراهم می‌کند و در نهایت به تقویت منافع ملی ما نیز منجر می‌شود.

از سوی دیگر قانون اساسی با تأکید بر مؤلفه‌هایی که در ذیل می‌آید، در پی تأمین و حفظ و حراست منافع ملی کشور ایران است:

- حفظ استقلال همه جانبه و وحدت و تمامیت ارضی کشور، - عدم تعهد در برابر قدرت - های سلطه گر، - روابط صلح آمیز متقابل با دول غیر محارب، - ممنوعیت هرگونه قرارداد که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی، فرهنگ، ارتش و دیگر شئون کشور گردد، - تفکیک ناپذیر بودن آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر، - لزوم تقویت کامل بنیه دفاع ملی از طریق آموزش نظامی عمومی برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی و نظام اسلامی کشور، - طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب، - تأمین خودکفایی در علوم و فنون و صنعت و کشاورزی و امور نظامی و مانند اینها، - ممنوعیت دادن امتیاز تشکیل شرکت ها و مؤسسات در امور تجاری، صنعتی، کشاورزی، معادن و خدمات به خارجیان، - ممنوعیت استخدام کارشناسان خارجی از طرف دولت مگر در موارد ضرورت و نیز - ممنوعیت استقرار هر گونه پایگاه نظامی خارجی در کشور هر چند به عنوان استفاده های صلح آمیز باشد.

دقت در موارد فوق، نمایان گر این مهم است که طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، وظیفه دولت تلاش برای تأمین و حفظ مصالح اسلامی در عین رعایت منافع ملی، است و آنچه در قانون اساسی به عنوان منافع ملی ایران، به تلقی ما؛ آمده است در واقع همان مؤلفه هایی است که به عنوان اصول سیاست خارجی نظام اسلامی می شناسیم و اصول سیاست خارجی در کشور ما تلفیقی از منافع ملی با مصالح اسلامی است. «جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک دولت و حکومت اسلامی برخاسته از انقلاب اسلامی و تعیین یافته در قلمرو سرزمینی ایران، علاوه بر تعقیب و تأمین منافع و اهداف ملی، مصالح اسلامی و آرمان های انقلاب اسلامی را نیز باید در سیاست خارجی پی گیری نماید. البته این امر به معنای دوگانگی اهداف و منافع و تعارض میان آنها نیست، بلکه بدان معناست که سیاست خارجی جمهوری اسلامی دو دسته اهداف و منافع ملی و فراملی دارد. اما اهداف مومنافع ملی در طول مصالح اسلامی تعریف و تعیین می شود» (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۲۳۴).

۷-۲- تراحم در مصالح اسلامی و منافع ملی

تشکیل امت واحد و حکومت واحد جهانی اسلام، از مهم‌ترین اهداف سیاست خارجی نظام اسلامی است اما رسیدن به این هدف مستلزم تلاش وافر است. در حال حاضر، واقعیت جهان این است: امت اسلامی، نه زیر چتر یک حکومت واحد بلکه به صورت کشورهای مستقل و دولت-ملت‌های متعدد در پهنه گیتی پراکنده‌اند و هریک از این دولت-ملت‌ها در روابط بین‌الملل برای خود اهدافی را ترسیم کرده است و منافی را قائل است که برای رسیدن به آن تلاش می‌کند. آرمان‌نهایی و هدف غایی، تشکیل امت واحد اسلامی و سپس ایجاد حکومت جهانی اسلام است که منجر به از بین رفتن مرزهای جغرافیایی فعلی می‌گردد اما تا استقرار این وضعیت مطلوب و آرمانی، باید واقعیت‌های موجود را پذیرفت و در چارچوب نظام فعلی برای دستیابی به نظام بین‌الملل اسلامی تلاش کرد. منافع و مصالح ملت‌های مسلمان، به اقتضای مسلمان بودن آنها؛ همان مصالح اسلام و مسلمین است در عین حال به اقتضای جدا بودن حکومت‌ها و استقلال کشورها از هم، هریک از این ملت‌ها منافی دارد که مخصوص خود اوست.

حال اگر بین مصالح اسلامی و منافع ملی کشور اسلامی تعارض و تراحمی پیش آید، وظیفه چیست و کدامیک از این دو باید در اولویت قرار گیرد: منافع ملی یا مصالح اسلامی؟ به اعتقاد ما و بر مبنای نظریه ولایت فقیه، ولی فقیه امامت و رهبری کل امت اسلام را بر عهده دارد و قلمرو ولایت وی سراسر جهان اسلام است، بنابراین نسبت به همه امت و مسلمانان اختیار و مسئولیت دارد و کشوری که چنین امام و رهبری دارد به ام‌القرای دارالاسلام تبدیل می‌شود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، چون امام و رهبر امت اسلام از میان ملت ایران برگزیده شده جمهوری اسلامی به ام‌القری و مرکز جهان اسلام تبدیل گشت. جمهوری اسلامی تحت ولایت فقیه هویت ایرانی اسلامی دارد که مستلزم رفع نیازها و مطالبات ملت ایران از یک سو و تأمین مصالح امت اسلام از سوی دیگر است. تأمین مصالح اسلامی ناشی از مقام ولایت امت اسلام، همواره بر منافع ملی ایران اولویت و ارجحیت دارد مگر حفظ موجودیت جمهوری اسلامی ایران. صیانت از تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران و حاکمیت و استقلال آن مهم‌ترین وظیفه و تکلیف شرعی است

که برای تأمین آن حتی در صورت لزوم و مصلحت، می‌توان احکام اولیه فرعیه شرعیه را نیز تعطیل کرد زیرا نابودی جمهوری اسلامی ایران به مثابه شکست و از بین رفتن اسلام است. در صدر همه مصلحت‌های اسلام و مسلمانان حفظ موجودیت و صیانت از جمهوری اسلامی به عنوان مرکز جهان اسلام قرار دارد. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۲۱۸-۲۱۶)

بین مصالح اسلامی و منافع ملی ملل مسلمان، رابطه عموم و خصوص مطلق وجود دارد. همه آنچه به عنوان مصالح اسلامی شناخته می‌شود، به منفعت ملت مسلمان در هر کشوری و در هر نقطه‌ای از جهان است. توسعه و گسترش عقیده اسلامی، حفظ کیان نظام اسلامی و تقویت و گسترش ارزش‌ها و آرمان‌های آن، صیانت از حکومت اسلامی، نیرومندی و عزت مسلمین، پیشرفت جوامع اسلامی و توسعه و اعتلاء جنبه‌های انسانی و مادی و معنوی مسلمین، تقویت و افزایش قدرت مسلمانان و جهان اسلام، تأمین امنیت امت اسلام و سرزمین‌های اسلامی و استقلال آن، وحدت سیاسی جهان اسلام، تشکیل جامعه جهانی اسلام و حکومت جهانی عدل اسلامی - که از جمله مهم‌ترین مصالح اسلام به شمار می‌روند - را می‌توان از مصادیق اصلی منافع ملی دانست. اما همه آنچه را که منافع ملی می‌خوانند نمی‌تواند مصلحت اسلامی هم تلقی شود. منافعی که با سلطه‌گری و ستم‌گری به دیگران و به استضعاف کشیدن سایر ملل تأمین شود - هم‌چنان که مستکبرین در جهان معاصر همه ظلم و ستمی و تجاوزی را که در حق سایر ملل مرتکب می‌شوند با منافع ملی خود توجیه می‌کنند - قطعاً مصلحت اسلامی محسوب نمی‌شود. هم‌چنان که در صورت تعارض بین عام و خاص - در جایی که رابطه بین این دو عموم و خصوص مطلق است - این خاص است که بر عام مقدم می‌شود، در صورت تراحم بین مصالح اسلامی با منافع ملی نیز ارجحیت با مصالح اسلامی است.

۸- نتیجه‌گیری

مصلحت به عنوان محور پویا و عقلانی فقه سیاسی اسلام، نقشی حیاتی در تنظیم سیاست خارجی حکومت اسلامی ایفا می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد که مصلحت نه تنها به مثابه ابزاری برای همسوسازی اصول ثابت شریعت با مقتضیات متغیر بین‌المللی عمل می‌کند،

بلکه چارچوبی مشروعیت‌بخش برای تصمیم‌گیری‌های راهبردی در عرصه دیپلماسی فراهم می‌آورد. مصلحت در روابط دیپلماتیک حکومت اسلامی، پلی بین ثبات شریعت و انعطاف‌پذیری راهبردی ایجاد می‌کند. این اصل با تکیه بر مکانیسم‌های فقهی (مانند ولایت فقیه و مقاصد شریعت)، حکومت اسلامی را قادر می‌سازد در عین پایبندی به اصول دینی، پاسخگوی چالش‌های متغیر نظام بین‌الملل باشد. موفقیت این الگو مستلزم آن است که مصلحت‌سنجی همواره در ذیل آرمان‌های کلان اسلامی (مانند عزت، عدالت و وحدت امت) و با نظارت نهادهای مشروع فقهی صورت پذیرد. همچنین اصل حکومت اسلامی به عنوان حکم اولی، بر تمامی احکام اولیه و ثانویه تقدم دارد و احکام حکومتی حاکم اسلامی که فقیه جامع‌الشرايط است، تنها به «مصلحت عامه» و به عبارت دیگر «مصلحت اسلام و مسلمین» تقید می‌یابد. ولایت چنین حاکمی، مشتمل بر تمام مواردی است که رسول خدا و امام معصوم^۷ به عنوان رهبر حکومت، بر آنها ولایت دارند. در پایان ذکر این نکته ضروریست که در صورت تزامن هر یک از اصول سیاست خارجی اسلام با اصل رعایت مصلحت، رعایت مصلحت، البته مصلحت واقعی و بلند مدت امت اسلامی و نه فرضی و مقطعی در اولویت قرار می‌گیرد.

پیشنهاد کاربردی

تدوین «سند راهبردی مصلحت‌سنجی در دیپلماسی اسلامی» با استفاده از ظرفیت‌های فقه سیاسی و تجربیات جمهوری اسلامی ایران، می‌تواند الگویی عملیاتی برای دولت‌های اسلامی ارائه دهد. این سند باید شامل: شاخص‌های تشخیص مصلحت، مکانیسم‌های نظارتی و نمونه‌های تطبیقی از سیره معصومان(ع) باشد.

منابع

الف) فارسی

ایزدی، سیدسجاد، ۱۳۹۳، مصلحت در فقه سیاسی شیعه، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

بررسی جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک ... ۱۴۹

ایزدی، بیژن، ۱۳۹۲، درآمدی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

تقوی، سید محمد ناصر، ۱۳۷۸، حکومت و مصلحت، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.

توکلی، اسدالله، ۱۳۸۴، مصلحت در فقه شیعه و سنی، قم، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

جُرّ، خلیل، ۱۳۸۶ ش، فرهنگ لاروس (المعجم العربی الجدید)، ترجمه سید حبیب طیبیان، ج ۲، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.

خامنه‌ای، سید علی، ۱۳۷۷، پیام به کنگره عظیم حج، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای.

خامنه‌ای، سید علی، ۱۳۷۰، در دیدار با مسئولان وزارت خارجه، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای.

خسروپناه، عبدالحسین، ۱۳۸۳، گفتمان مصلحت، تهران، کانون اندیشه جوان.

خمینی، روح الله، ۱۳۸۹، صحیفه امام، ج ۲۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، ۱۳۸۸، سیاست خارجی جمهوری اسلامی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).

قوام، عبدالعلی، ۱۳۷۲، اصول سیاست خارجی و سیاست بین الملل، قم، انتشارات سمت.

کاظمی، علی اصغر، ۱۳۷۲، روابط بین المللی در تئوری و عمل، تهران، نقش قومس.

مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۵ استفتائات جدید، ج ۲، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع).

نجفی، محمد حسن، ۱۳۹۴ ق، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تحقیق و تعلیق شیخ علی الآخوندی، ج ۲۲، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

نخعی، هادی، ۱۳۷۶، توافق و تراحم منافع ملی و مصالح اسلامی، تهران، وزارت امور خارجه، مؤسسه چاپ و انتشارات.

نقشبندی، سید نوید، ۱۳۸۶، «نظریه حصر ضروریات در مقاصد خمس»، مجله مقالات و بررسیها،

ش ۸۵

(ب) عربی

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابن فارس زكريا، احمد، ١٤٠٤ق، معجم المقاييس اللغة، ج ٣، بي جا، مكتبة الاعلام الاسلامي.
- ابن قدامه مقدسي، عبدالله بن احمد، ١٤٢٣ق، روضة الناظر و جنة المناظر في اصول الفقه على مذهب الامام احمد بن حنبل، ج ١، بي جا، مؤسسة الريان للطباعة و النشر و التوزيع، الطبعة الثانية.
- ابن منظور، محمد بن مكرم، ١٤٠٥ق، لسان العرب، ج ٢، قم، نشر الادب الحوزة.
- بوطي، محمد سعيد رمضان، ١٣٨٤، مصلحت و شريعت مباني، ظوابط و جاينگاه مصلحت در اسلام، ترجمه اصغر افتخاري، تهران، گام نو.
- جوهرى، اسماعيل بن حماد، ١٩٨٧م، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية، ج ١، بيروت، دار العلم للملايين.
- حر عاملي، محمد بن حسن، ١٤١٤ق، وسائل الشيعة، ج ١٥، قم، مؤسسة آل البيت لاحياء التراث بقم المشرفة.
- خميني، سيد روح الله، ١٤١٠ق، المكاسب المحرمة، ج ١، قم، مؤسسة اسماعيليان للطباعة و النشر و التوزيع.
- خلاف، عبدالوهاب، ١٤٠٨ق. السياسة الشرعية في الشؤون الدستورية و الخارجية و المالية، قاهره، دارالعلم.
- رازي، فخرالدين محمد بن عمر، ١٤١٢ق، المحصول في علم اصول الفقه، ج ٦، تحقيق طه جابر فياض العلواني، بيروت، مؤسسة الرسالة.
- ريسوني، احمد، ١٤١٢ق، نظرية المقاصد عند الامام الشاطبي، ج ١، بي جا، الدار العالمية للكتاب الاسلامي.

زبيدي، محمد مرتضى، ١٤١٤ق، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ٤، بيروت، دار الفكر للطباعة و التوزيع و النشر.

زرکشی، بدرالدين، ١٤١٤ق، البحر المحيط، ج ٨، بي جا، دارالکتبی.

زحيلي، وهبه، بي تا، الفقه الاسلامي و ادلته، ج ٨، دمشق، دارالفكر.

بررسی جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک ... ۱۵۱

- سعدی، عبدالرحمن بن ناصر ۱۴۲۱ق، تیسیر الکریم الرحمن فی کلام المنان، تحقیق ابن عثیمین، بیروت، مؤسسة الرسالة.
- شهید اول، محمد بن مکی العاملی، بی تا، القواعد و الفوائد فی الفقه و الاصول و العربیه، ج ۱، قم، منشورات مکتبه المفید.
- طریحی، فخر الدین، ۱۳۶۷ش، مجمع البحرین، ج ۲، قم، مکتبه النشر الثقافه الاسلامیه.
- طوفی، نجم الدین، بی تا، المنشوره فی مصادر التشريع، رساله الطوفی.
- علامه حلی، حسن بن یوسف، ۱۴۱۹ق، تذکره الفقهاء، ج ۹، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.
- غزالی، ابو حامد بن محمد، ۱۴۱۷ق، المستصفی من علم الاصول، تصحیح محمد عبد السلام عبد الشافی، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- فتح الله، احمد، ۱۴۱۵ق، معجم الفاظ الفقه الجعفری، الدمام، مطابع المدوخل.
- فیاض، محمد اسحاق، ۱۴۱۹ق، محاضرات فی اصول الفقه، تقریر ابحات السید ابوالقاسم الخویبی، ج ۴، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- قرضاوی، یوسف، ۱۴۱۴ق، المدخل لدراسة الشریعة الاسلامیه، بیروت، مؤسسه الرسالة.
- قمی، میرزا ابوالقاسم، ۱۴۳۰ق، القوانين المحکمة فی الاصول المتقنه، تحقیق رضا حسین صبح، ج ۳، قم، احیاء الکتب الاسلامیه.
- محقق حلی، جعفر بن حسن، ۱۴۰۹ق، شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، ج ۱، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- محقق حلی، جعفر بن حسن، ۱۴۰۳ق، معارج الاصول، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام للطباعة و النشر.
- مختار سلامی، محمد، ۱۳۹۴، القیاس و تطبیقاته المعاصره، جده، المهد الاسلامی.

Translated References into English

Dehghani Firoozabadi, S. J. (2009). *Siyāsat-e khāreji-ye Jomhuri-ye Eslāmi* [Foreign Policy of the Islamic Republic]. Tehran: SAMT. [In Persian]

- Ghavam, A. (1993). *Osul-e siyāsāt-e khāreji va siyāsāt-e beyn al-melal* [Principles of Foreign Policy and International Politics]. Qom: SAMT Publications. [In Persian]
- Izadi, B. (2013). *Darāmadi bar siyāsāt-e khāreji-ye Jomhuri-ye Eslāmi-ye Irān* [An Introduction to the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran]. Qom: Islamic Propagation Office Publications. [In Persian]
- Izdehi, S. S. (2014). *Maslahat dar fiqh-e siyāsi-ye Shi'a* [Expediency in Shiite Political Jurisprudence]. Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Press. [In Persian]
- Jorr, K. (2007). *Farhang-e Lārūs (al-Mu'jam al-'Arabi al-Jadid)* [Larousse Dictionary: The New Arabic Dictionary] (Vol. 2). Trans. S. H. Tabibian. Tehran: Amir Kabir Publishing Institute. [In Persian]
- Kazemi, A. A. (1993). *Ravābet-e beyn al-melal dar te'ori va 'amal* [International Relations in Theory and Practice]. Tehran: Naqsh-e Qalam. [In Persian]
- Khamenei, S. A. (1998). *Message to the Grand Hajj Congress*. Tehran: Office for Preservation and Publication of the Works of Grand Ayatollah Khamenei. [In Persian]
- Khamenei, S. A. (1991). *Speech at the Meeting with Officials of the Ministry of Foreign Affairs*. Tehran: Office for Preservation and Publication of the Works of Grand Ayatollah Khamenei. [In Persian]
- Khomeini, R. (2010). *Sahifeh-ye Imām* [Collected Works of Imam Khomeini] (Vol. 21). Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khosropanah, A. (2004). *Goftemān-e maslahat* [The Discourse of Expediency]. Tehran: Kānun-e Andisheh-ye Javān. [In Persian]
- Makarem Shirazi, N. (1996). *Esteftā'āt-e jadid* [New Jurisprudential Inquiries] (Vol. 2). Qom: Madresat al-Imam Ali ibn Abi Talib. [In Persian]
- Najafi, M. H. (2015). *Jawāhir al-Kalām fī Sharh Sharāyi' al-Islām* [Jewels of Discourse in Explanation of Islamic Laws] (Vol. 22, Ed. A. Akhondi). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyya. [In Persian]
- Nakhaei, H. (1997). *Tavāfoq va tazāhom-e manāfe'-e melli va masāleh-e Eslāmi* [Convergence and Conflict of National Interests and Islamic Expediencies]. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publishing. [In Persian]

- Taghavi, S. M. N. (1999). *Hokumat va maslahat* [Government and Expediency]. Tehran: Amir Kabir Publishing Institute. [In Persian]
- Tavakoli, A. (2005). *Maslahat dar fiqh-e Shi'a va Sonni* [Expediency in Shiite and Sunni Jurisprudence]. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications.
- The Holy Qur'an. [In Arabic]
- Nahj al-Balāgha. [In Arabic]
- Allāmah Ḥillī, Ḥ. b. Y. (1998). *Tadhkirat al-Fuqahā'* (Vol. 9). Qom: Mu'assasat Āl al-Bayt. [In Arabic]
- Al-Būṭī, M. S. R. (2005). *Maslahat and Sharī'at: Mabānī, Zawābit wa Jaygāh-e maslahat dar Islam* [Expediency and Islamic Law]. Trans. A. Eftekhari. Tehran: Gām-e Nou. [In Arabic]
- Fathallāh, A. (1995). *Mu'jam Alfāz al-Fiqh al-Ja'farī* [Dictionary of Ja'fari Jurisprudence]. Dammam: Matabi' al-Mudawakhil. [In Arabic]
- Ibn Fāris, A. (1984). *Mu'jam Maqāyīs al-Lugha* (Vol. 3). Qom: Maktabat al-A'lām al-Islāmī. [In Arabic]
- Fayyāḍ, M. I. (1998). *Muḥādarāt fī Usūl al-Fiqh* (Vol. 4). Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islāmī. [In Arabic]
- Ghazālī, A. H. M. (1997). *Al-Mustasfā min 'Ilm al-Usūl*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya. [In Arabic]
- Hurr Āmilī, M. b. al-Ḥ. (1994). *Wasā'il al-Shī'a* (Vol. 15). Qom: Mu'assasat Āl al-Bayt. [In Arabic]
- Ibn Manzūr, M. b. M. (1985). *Lisān al-'Arab* (Vol. 2). Qom: Nashr al-Adab al-Ḥawza. [In Arabic]
- Ibn Qudāmah al-Maqdisī, A. b. A. (2002). *Rawḍat al-Nāzir wa Jannat al-Manāzir* (Vol. 1). Beirut: Mu'assasat al-Rayyān. [In Arabic]
- Jawharī, I. b. Ḥ. (1987). *Al-Ṣiḥāḥ: Tāj al-Lugha wa Ṣiḥāḥ al-'Arabiyya* (Vol. 1). Beirut: Dār al-'Ilm lil-Malāyīn. [In Arabic]
- Khallāf, 'A. W. (1988). *Al-Siyāsa al-Shar'iyya fī al-Shu'ūn al-Dustūriyya wa al-Khārijīyya wa al-Māliyya*. Cairo: Dār al-'Ilm. [In Arabic]
- Khomeini, R. (1990). *Al-Makāsib al-Muḥarrama* (Vol. 1). Qom: Mu'assasat Ismā'īliyyān. [In Arabic]
- Muḥaqqiq Ḥillī, J. b. al-Ḥ. (1983). *Ma'ārij al-Usūl*. Qom: Mu'assasat Āl al-Bayt. [In Arabic]
- . (1989). *Sharāyi' al-Islām fī Masā'il al-Ḥalāl wa al-Ḥarām* (Vol. 1). Qom: Mu'assasat Ismā'īliyyān. [In Arabic]

- Qaraḍāwī, Y. (1994). *Al-Madkhal li-Dirāsāt al-Sharī'a al-Islāmiyya*. Beirut: Mu'assasat al-Risāla. [In Arabic]
- Qummī, M. A. (2009). *Al-Qawānīn al-Muḥkama fī al-Usūl al-Mutaqana* (Vol. 3). Qom: Iḥyā' al-Kutub al-Islāmiyya. [In Arabic]
- Rāzī, F. al-D. M. b. 'U. (1992). *Al-Maḥṣūl fī 'Ilm Usūl al-Fiqh* (Vol. 6). Beirut: Mu'assasat al-Risāla. [In Arabic]
- Raysūnī, A. (1992). *Nazariyyat al-Maqāṣid 'inda al-Imām al-Shātibī* (Vol. 1). Cairo: Al-Dār al-'Ālamiyya lil-Kitāb al-Islāmī. [In Arabic]
- Salāmī, M. M. (2015). *Al-Qiyās wa Taṭbīqātuh al-Mu'aṣira*. Jeddah: Al-Mahd al-Islāmī. [In Arabic]
- Sa'dī, 'A. b. N. (2000). *Taysīr al-Karīm al-Raḥmān fī Kalām al-Mannān*. Beirut: Mu'assasat al-Risāla. [In Arabic]
- Shahīd Awwal, M. b. Makkī. (n.d.). *Al-Qawā'id wa al-Fawā'id fī al-Fiqh wa al-Usūl wa al-'Arabiyya* (Vol. 1). Qom: Maktabat al-Mufid. [In Arabic]
- Ṭurayḥī, F. al-D. (1988). *Majma'al-Baḥrayn* (Vol. 2). Qom: Maktabat al-Nashr al-Thiqāfa al-Islāmiyya. [In Arabic]
- Tūfī, N. al-D. (n.d.). *Al-Manṣūra fī Maṣādir al-Tashrī'*. [In Arabic]
- Zarkashī, B. al-D. (1994). *Al-Baḥr al-Muḥīṭ* (Vol. 8). Kuwait: Dār al-Kutubī. [In Arabic]
- Zubaidī, M. M. (1994). *Tāj al-'Arūs min Jawāhir al-Qāmūs* (Vol. 4). Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Zuhaylī, W. *Al-Fiqh al-Islāmī wa Adillatuh* (Vol. 8). Damascus: Dār al-Fikr. [In Arabic]

استناد به این مقاله: کوهکن، محمد مهدی. (۱۴۰۳). بررسی جایگاه مصلحت در روابط دیپلماتیک از منظر فقهی.. تعاملات دیپلماتیک، ۲(۸)، ۱۱۵-۱۵۴.

doi: 10.22034/dpiq.2025.527298.1041

The *Diplomatic Interactions Research Quarterly* is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License